

Σέβη Μαζέρα

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΜΑΝΟΥΓΡΑΣ (ΙΓ΄ ΤΕΛΗ – ΙΔ΄ ΑΡΧΕΣ):

το μελοποιητικό του έργο (το καθεαυτό, καλλωπισμοί επί των έργων του, εξηγήσεις από Γρηγόριο και Χουρμούζιο). Ένας σπουδαίος μελουργός στην πρώτη περίοδο της άνθισης της Καλοφωνίας¹

Abstract: *Sevi Mazera, Theodore Manourgas (13th-14th c.): His work as a Composer (His Legacy, Ornaments on His works, and Commentars made by Gregorius Chourmouzius). An Excellent Artist in the First Period of the Flourishment of Kalophonia.*

The current article represents an original contribution to the study of the Byzantine ecclesiastical chant tradition. It analyses the manuscript heritage and its interpretation by a composer during the Ottoman period.

Keywords: *Byzantine Music, Ecclesiastical Chant, Liturgics, Orthodox Liturgy, Theodore Manourgas, Gregorius Chourmouzius*

Η αυτονομία της Τέχνης της Μελοποιίας είναι αναντίρρητα η μεγάλη κατάκτηση των βυζαντινών μελουργών του ΙΔ΄ αιώνα και ορίζεται κυρίως μέσα από την επιβολή στους παραδεδομένους χειρόγραφους μουσικούς κώδικες των επώνυμων συνθέσεων και άρα του προσωπικού ύφους των μελουργών, σε αντιδιαστολή με την καταγραφή των παλαιότερων συνθέσεων που φέρουν πλέον χαρακτηρισμούς όπως «παλαιόν», «αρχαίον» ή γενικότερα των ανωνύμως παραδεδομένων συνθέσεων που όμως εκφρά-

---

¹ Η εισήγηση παρουσιάστηκε στην Α΄ [Η΄] Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων, που πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα από τις 16 έως τις 18 Δεκεμβρίου 2015, στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.

ζουν το ύφος συγκεκριμένης τοπικής εκκλησιαστικής προφορικής παράδοσης όπως: «θεσσαλονικαίον», «πολίτικον», «αγιορείτικον» κ.α.

Πρόκειται για μία μεταρρύθμιση της ασματικής παράδοσης η οποία χαρακτηρίστηκε κυρίως από την επικράτηση του κοσμικού τύπου σε βάρος του μοναστικού λιτότερου λειτουργικού άσματος.

Η καταγραφή των «καλοφωνικών στίχων» φανερώνει την πλήρη ακμή της μελισματικής επιτήδευσης στην οποία είχε φτάσει ήδη το έτος 1336 η βυζαντινή μελοποιία. Η ύπαρξη του νέου ρεύματος στη βυζαντινή μελοποιία είναι σαφώς συνυφασμένη με το πρόσωπο του Ιωάννου Παπαδόπουλου Κουκουζέλη και Μαΐστορος, στον οποίο αποδίδεται – αν όχι η συγγραφή - η επιστασία του παλαιότερου χρονολογημένου Κώδικα Παπαδικής το έτος 1336 του ΕΒΕ 2458. Ο κώδικας αυτός αποτέλεσε την επίσημη συνένωση δύο παλαιότερων επιβεβλημένων κωδίκων: του Ασματος και του Ψαλτικού. Πρόκειται για μία απόλυτα επιτυχημένη προσπάθεια κωδικοποίησης της ασματικής παράδοσης της δραστηριότητας και των επιτευγμάτων των μελουργών της πρώτης παλαιολόγειας περιόδου υπό τον Ανδρόνικο τον Β' (1282 – 1328).

Οι απαρχές του καλοφωνικού μέλους τοποθετούνται στις αρχές του ΙΒ' αιώνα, οπότε και παρατηρείται σε χειρόγραφους κώδικες η καταγραφή «διηνηθισμένου και επιμελημένου μέλους, εν σχέσει με το κοινόν απλούν άλλο μέλος»¹. Οι μελουργοί αποτυπώνουν γραπτώς την τάση της εποχής όπου οι ψάλτες ερμηνεύουν το ρεπερτόριο του Ψαλτικού και κατ' εξοχήν τα Κοντάκια με νέο περίτεχνο μέλος, τάση που οδήγησε στην Καλοφωνία.² Η περίοδος ανάπτυξης και σταθεροποίησης του καλοφωνικού μέλους (1261 – 1360) δεν είναι τυχαίο πως συμπίπτει με μία γενική ανάπτυξη σε άλλες Τέχνες και Επιστήμες. Σπουδαιότατοι λόγιοι αναφέρονται: ο ιστορικός Γεώργιος Παχυμέρης (1242 – π.1310), ο εγκυκλοπαιδιστής και σοφός Νικηφόρος Γρηγοράς (+ π.1360), ο ποιητής Μανουήλ Φιλής (π.1275

¹ Γρ. Στάθης, *Οι Αναγραμματισμοί και τα Μαθήματα*, Ι.Β.Μ., Μελέται αρ.3, Αθήναι 1992, σ. 74.

² Η περίοδος ανάπτυξης και σταθεροποίησης του καλοφωνικού μέλους (1261 – 1360) δεν είναι τυχαίο πως συμπίπτει με μία γενική ανάπτυξη σε άλλες Τέχνες και Επιστήμες. Σπουδαιότατοι λόγιοι αναφέρονται: ο ιστορικός Γεώργιος Παχυμέρης (1242 – π.1310), ο εγκυκλοπαιδιστής και σοφός Νικηφόρος Γρηγοράς (+ π.1360), ο ποιητής Μανουήλ Φιλής (π.1275 – 1340), ο φιλόλογος Μάξιμος Πλανούδης (1260 – 1310), ο θεολόγος Γρηγόριος Παλαμάς (π.1296 – 1359), ο Νικόλαος Καβασίας, ο Ματθαίος Βλάσταρης (+π.1350), ο Θεόδωρος Μετοχίτης.

– 1340), ο φιλόλογος Μάξιμος Πλανούδης (1260 – 1310), ο θεολόγος Γρηγόριος Παλαμάς (π.1296 – 1359), ο Νικόλαος Καβασίας, ο Ματθαίος Βλάσταρης (+π.1350), ο Θεόδωρος Μετοχίτης.

Μελουργοί που πρέπει να ήκμασαν μετά το 1261 αναφέρονται οι Φωκάς Φιλαδελφείας, Γερμανός μοναχός, Αβασιώτης, Κλωβάς, Μιχαήλ Πατζάδος, Νικόλαος Κάλλιστος, Νικόλαος Καμπάνης, Συμεών Ψηριτζής, Καρβουναριώτης, Θεόδωρος Μανουγράς, Λέων Αλμυριώτης, Νικηφόρος Ηθικός, Γρηγόριος δομέστικος. Τους μελουργούς και ποιητές του καλοφωνικού μέλους αυτής της εποχής καταγράφει η χειρόγραφη παράδοση του ΙΔ΄ και ΙΕ΄ αιώνων. Στις Παπαδικές και τα Μαθηματάρια καταγράφεται μία πλειάδα ονομάτων μελουργών «παλαιότερων» των οποίων τις [καλοφωνικές] συνθέσεις «καλλωπίζουν» οι «νεώτεροι», οι μεγάλοι μελουργοί του α΄ μισού του ΙΔ΄ αιώνα: Ιωάννης Κουκουζέλης, ο Γεώργιος Κοντοπετρής και ο Ξένος Κορώνης¹.

Η παλαιότερη χρονολογικά καταγραφή έργου του Θεόδωρου Μανουγρά βρίσκεται στο σπουδαίο χειρόγραφο ΡΙΑ 161 (ΙΓ΄ αιώνα τέλη) της Πανεπιστημιακής Βιβλιοθήκης της Μεσσήνης. Στο φ.86r, τη Κυριακή των Βαΐφόρων σε ήχο πλ.β΄ Κύριε, πού θέλεις.. Πρόκειται για καλοφωνικό ιδιόμελο των Βαΐων², για το οποίο έχει γράψει ο μουσικολόγος Lorenzo Tardo³: «να επισημάνουμε ότι στην αρχή αυτό ήταν ένα ιδιόμελο. Εδώ αντιθέτως το κείμενο εξυπηρετεί τον όποιον μαΐστρα ώστε να το επεξερ-

¹ Το οκτάτομο Μαθηματάριο του Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος [...] μας παρέχει τον ακόλουθο πίνακα των ποιητών, οι οποίοι θεωρητικώς [...] πρέπει να ήκμασαν μετά το 1261 μ.Χ.: Φωκάς Φιλαδελφείας, Γερμανός μοναχός, Αβασιώτης, Κλωβάς, Μιχαήλ Πατζάδος, Νικόλαος Κάλλιστος, Νικόλαος Καμπάνης, Συμεών Ψηριτζής, Καρβουναριώτης, Θεόδωρος Μανουγράς, Λέων Αλμυριώτης, Νικηφόρος Ηθικός, Γρηγόριος δομέστικος. Βλ. Γρ. Στάθη, *Αναγραμματισμοί*, σ. 76.

² Στιχηρό ιδιόμελο του Εσπερινού της Κυριακής των Βαΐων: Πρὸ ἕξ ἡμερῶν τοῦ Πάσχα, ἦλθεν Ἰησοῦς εἰς Βηθανίαν, καὶ προσῆλθον αὐτῷ οἱ Μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγοντες αὐτῷ· Κύριε, πού θέλεις, ἑτοιμάσωμέν σοι φαγεῖν τὸ Πάσχα; ὁ δὲ ἀπέστειλεν αὐτούς· Ἀπέλθετε εἰς τὴν ἀπέναντι κώμην, καὶ εὕρησθε ἄνθρωπον, κεράμιον ὕδατος βαστάζοντα· ἀκολουθήσατε αὐτῷ, καὶ τῷ οἰκοδεσπότη εἶπατε· ὁ Διδάσκαλος λέγει· Πρὸς σὲ ποιῶ τὸ Πάσχα, μετὰ τῶν Μαθητῶν μου.

³ «[...] Da notare che in origine questo era un canto idiomelo. Qui invece il tesoro servi a qualche Μαΐστρω per essere lavorato con melismi e divenire un canto calofonicon», L.Tardo, *Un manoscritto Καλοφωνικόν, del XIII nella collezione melurgica bizantina della Biblioteca Universitaria di Messina*, ΜΣΛ, Αθήναι 1935, (σσ.170 – 176), σ. 176.

γαστεί με μελισμούς και να μετατραπεί σε καλοφωνικό μέλος». Ο καθηγητής Γρηγόριος Στάθης επισημαίνει πως «Εις τον ανώνυμον αυτόν Μαΐστορα εδώ πρέπει να αναγνωρίσωμεν τον Θεόδωρον Μανουγράν. Η έκπληξις του Tardo δια την ύπαρξιν των καλοφωνικών αυτών μελών έγκειται εις το ότι ο κώδιξ είναι του τέλους του ΙΓ' αιώνος»¹.

«Η σχέση μεταξύ καλοφωνικών και μη καλοφωνικών στιχηρών δεικνύει και το γεγονός ότι τα καλοφωνικά στιχηρά ενίοτε δανείζονται το κοινόν μέλος δια μίαν φράσιν και, εις τα χειρόγραφα, τούτο χαρακτηρίζεται ως «κείμενον», ή αρχίζουν με το κοινόν μέλος και «άρχονται της καλιφωνίας» από μία άλλη περίοδο ή πόδα [...].»² Χαρακτηριστικό παράδειγμα η αρχή του καλοφωνικού στιχηρού του Θεοδώρου Μανουγρά κατά καλλωπισμό Ξένου Κορώνη σε ήχο πλ.β', Προτυπών την ανάστασιν³, όπου σημειώνεται «ο δομέστικός, από χορού». Αυτή η εντολή «από χορού» αφορά στο κείμενο Προτυπών την ανάστασιν την σην, Χριστέ ο Θεός και ευθύς: «είτα γίνεται καλιφωνία, ο δομέστικός απ' έξω» Τότε παραλαμβάνεις.⁴ Το στιχηρό έχει διασωθεί εξηγημένο από τον Χουρμούζιο Χαρτοφύλακα στο Μαθηματάριο ΜΠΤ 732 στις σελίδες 234r – v.

1. Καλοφωνικά Στιχηρά Εορτών: Η Μεταμόρφωσις του Σωτήρος

ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΕΩΣ 192 (ΙΕ', μέσα) ΠΑΠΑΔΙΚΗ – ΜΑΘΗΜΑΤΑΡΙΟΝ, φ.460β Εις την Μεταμόρφωσιν του Χριστού, από χορού Προτυπών την ανάστασιν – Είτα ο δομέστικός απ' έξω. Ποίημα του Μανουγρά, εκαλωπίσθη παρά του Κορώνη, νεναννω Τότε παραλαμβάνεις⁵

¹ «Εις τον ανώνυμον αυτόν Μαΐστορα εδώ πρέπει να αναγνωρίσωμεν τον Θεόδωρον Μανουγράν. Η έκπληξις του Tardo δια την ύπαρξιν των καλοφωνικών αυτών μελών έγκειται εις το ότι ο κώδιξ είναι του τέλους του ΙΓ' αιώνος», Γρ. Στάθης, *Αναγραμματισμοί*, σ. 78

² Γρ. Στάθης, *Αναγραμματισμοί*, σ. 87.

³ Δοξαστικό του Εσπερινού της Μεταμορφώσεως του Κυρίου, Ανατολίου υμνογράφου, ηχ.πλ.β', «ο δομέστικός, από χορού» Προτυπών την Άνάστασιν την σην, Χριστέ ο Θεός, «είτα γίνεται καλιφωνία, ο δομέστικός απ' έξω» τότε παραλαμβάνεις τούς τρεις σου μαθητάς, Πέτρον και Ίάκωβον και Ίωάννην, έν τῷ Θαβῶρ ανέλθών. Σοῦ δὲ Σωτήρ μεταμορφουμένου, τὸ Θαβῶριον ὄρος φωτὶ ἐσκέπετο. Οἱ Μαθηταὶ σου Λόγε, ἔρριπαν ἑαυτοὺς έν τῷ ἐδάφει τῆς γῆς, μὴ φέροντες ὄραν, τὴν ἀθέατον μορφήν, Ἄγγελοι διηκόνουν φόβῳ και τρόμῳ, οὐρανοὶ ἔφριξαν, γῆ ἐτρόμαξεν, ὄρωντες ἐπὶ γῆς, τῆς δόξης τὸν Κύριον.

⁴ ΕΒΕ – ΜΠΤ 732, φ. 234r – v, βλ. Γρ. Στάθης, *Αναγραμματισμοί*, σ. 88.

⁵ Γρ. Στάθης, *Τα Χειρόγραφα βυζαντινῆς Μουσικῆς, ΜΕΤΕΩΡΑ. Κατάλογος περιγραφικὸς*

ΙΒΗΡΩΝ 975 (ΙΕ΄ μέσα) ΜΑΘΗΜΑΤΑΡΙΟΝ χργφ. Μανουήλ Χρυσάφη, [φ. 298r, Μηνί τω αυτώ ς΄, η αγία και φρικτή Μεταμόρφωσις του Κυρίου και Θεού ημών Ιησού Χριστού.] φ. 302v [στιχηρόν] Θεοδώρου του Μανουγρά, εκαλλωπίσθη δε παρά κυρ Ξένου πρωτοψάλτου του Κορώνη, ο δομέστικος μετά των συν αυτώ από χορού, ήχος πλ. β΄ Προτυπών την ανάστασιν – καλοφωνία νενανω Τότε παραλαμβάνεις.¹

ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΕΩΣ 203 (ΙΕ΄ μέσα) ΠΑΠΑΔΙΚΗ – ΜΑΘΗΜΑΤΑΡΙΟΝ

[όμοιος με τον 192]. φ. 258a, Μηνί Αυγούστω στ΄, εις την Μεταμόρφωσιν, του Μανουγρά, εκαλλωπίσθη παρά του Κορώνη. νενανω, Τότε παραλαμβάνεις²

ΕΗΡΟΠΟΤΑΜΟΥ 383 (ΙΕ΄ β΄ μισό), ΜΑΘΗΜΑΤΑΡΙΟΝ, φ.204r, Μηνί Αυγούστω ς΄ [...] στιχηρόν, Θεοδώρου Μανουγρά, καλλωπισθέν παρά του Κορώνη, ήχος πλ.β΄ Προτυπών την ανάστασιν την σήν.

ΣΙΝΑ 1234, (ΙΕ΄, 1469) χργφ. Ιωάννου ιερέως Πλουσιαδηνού, φ. 403r, εις την αυτήν εορτήν [Αυγούστου στ΄, η Μεταμόρφωσις του Κυρίου], από χορού. Ποίημα του [Θεοδώρου] Μανουγρά [ήχος] πλ.β΄ Τότε παραλαμβάνεις τους τρεις σου μαθητάς.

ΣΙΝΑ 1251 (ΙΕ΄ β΄ μισό) ΜΑΘΗΜΑΤΑΡΙΟΝ ΜΗΝΟΛΟΓΙΟΥ – ΜΑΘΗΜΑΤΑΡΙΟΝ ΜΗΝΟΛΟΓΙΟΥ Μανουήλ Χρυσάφη – ΜΑΘΗΜΑΤΑΡΙΟΝ ΤΡΙΩΔΙΟΥ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΑΡΙΟΥ, χργφ. Ιωάννου ιερέως Πλουσιαδηνού (;), φ. 256r. Στιχηρόν εις την αυτήν εορτήν [τω αυτώ μηνί αυγούστου στ΄, η Μεταμόρφωσις του Κυρίου και Θεού και Σωτήρος ημών Ιησού Χριστού], ποίημα του [Θεοδώρου] Μανουγρά, εκαλλωπίσθη δε παρά κυρού Ξένου Κορώνη. Ήχος πλ. β΄, νενανω. Τότε παραλαμβάνεις τους τρεις σου μαθητάς.³

των χειρογράφων της Ελληνικής; Ψαλτικής Τέχνης Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής των αποκειμένων εις τας Βιβλιοθήκας των Ιερών Μονών των Μετεώρων, Αθήνα: IBM, 2006, σ. 60.

¹ Γρ. Στάθης, *Τα Χειρόγραφα βυζαντινής Μουσικής*, ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ. Κατάλογος περιγραφικός των χειρογράφων της Ελληνικής; Ψαλτικής Τέχνης Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής των αποκειμένων εις τας Βιβλιοθήκας των Ιερών Μονών του Αγίου Όρους, Τόμος Γ΄, Αθήνα: IBM, 1993, σ. 770.

² Γρ. Στάθης, *Τα Χειρόγραφα βυζαντινής Μουσικής*, ΜΕΤΕΩΡΑ, σ. 73.

³ Δημ. Μπαλαγεώργος – Φλ.Κρητικού, *Τα Χειρόγραφα της Βυζαντινής Μουσικής – ΣΙΝΑ. Κατάλογος περιγραφικός των Χειρογράφων κωδίκων Βυζαντινής Μουσικής των αποκειμέ-*

MINGANA 4, Μπέρμιγχαμ, Πανεπιστημιακή Βιβλιοθήκη. (IZ', 1678), ΚΑΛΟΦΩΝΙΚΟΝ ΣΤΙΧΗΡΑΡΙΟΝ (ΜΑΘΗΜΑΤΑΡΙΟΝ) ΕΝΙΑΥΤΟΥ ΚΑΙ ΤΡΙΩΔΙΟΥ – ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΑΡΙΟΥ, χργφ. Γαβριήλ ιερομονάχου, φ. 242β, Στιχηρόν εια την αυτήν εορτήν [η Αγία και φρικτή Μεταμόρφωσις του Σωτήρος ημών Ιησού Χριστού]. Κυρ Θεοδώρου του Μανουγρά, εκαλλωπίσθη δε παρά κυρ Ξένου πρωτοψάλτου του Κορώνη. Ήχος πλ.β' 5 Προτυπών την ανάστασιν την σην... [Με καλοφωνίες σε ήχο νενανω]¹

ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ 569 (IZ', 1685) ΜΑΘΗΜΑΤΑΡΙΟΝ, χργφ.Κοσμά Μακεδόνας, φ.244r, Θεοδώρου Μανουγρά, εκαλλωπίσθη δε παρά κυρ Ξένου Πρωτοψάλτου του Κορώνη, πλ.β' Προτυπών την Ανάστασιν.²

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ 3 (IZ' τέλη).ΜΑΘΗΜΑΤΑΡΙΟΝ, φ.217v, Έτερον στιχηρόν εις την αυτήν εορτήν [Μεταμόρφωσιν του Σωτήρος]. Ποίημα κυρ Θεοδώρου του Μανουγρά, εκαλλωπίσθη δε παρά του Κορώνη. Ο δομέστικος από χορού, ήχος πλ.β' Προτυπών την Ανάστασιν την σην, Χριστέ ο θεός. Είτα γενίσκεται (sic) καλλιφωνία. Ο δομέστικος απ' έξω. Ήχος πλ. β' νενανω Τότε παραλαμβάνεις.³

ΔΟΧΕΙΑΡΙΟΥ 334 (IH', 1726) ΜΑΘΗΜΑΤΑΡΙΟΝ, [Το πλουσιώτατον αυτό Μαθηματάριον απαρτίζεται εκ συνθέσεων κυρίως των παλαιών ποιητών.] Θεόδωρος Μανουγράς – εκαλλωπίσθη υπό Ξένου Κορώνη.[δεν αναφέρεται ο στίχος].⁴

ΑΓ.ΠΑΥΛΟΥ 128 (IH' μέσα) ΜΑΘΗΜΑΤΑΡΙΟΝ ,χργφ.Θεοδοσίου ιεροδιακόνου του Χίου [σπουδαίαν συλλογήν στιχηρών – μαθημάτων-αναγραμματισμών και διατηρουμένου εις καλήν κατάστασιν] φ.597, [Αυγ. ς'] Θεοδώρου Μανουγρά – καλλωπισμός Κορώνη, Προτυπών την ανά-

νων στην βιβλιοθήκη της Ιεράς μονής του όρους Σινά, Τόμος Α', Αθήνα: IBM, 2008, σ. 130.

¹ Εμμ. Γιαννόπουλος, *Τα Χειρόγραφα Βυζαντινής Μουσικής – Αγγλία. Περιγραφικός Κατάλογος των Χειρογράφων Ψαλτικής Τέχνης των αποκειμένων στις βιβλιοθήκες του Ηνωμένου Βασιλείου*, Αθήνα: IBM, 2008, σ. 358.

² Γρ. Στάθης, *Τα Χειρόγραφα βυζαντινής Μουσικής, ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ. Κατάλογος περιγραφικός των χειρογράφων της Ελληνικής; Ψαλτικής Τέχνης Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής των αποκειμένων εις τας Βιβλιοθήκας των Ιερών Μονών του Αγίου όρους*, Τόμος Β', Αθήνα: IBM, 1976, σ. 696.

³ Ibid. σ. 589.

⁴ Γρ. Στάθης, *Τα Χειρόγραφα βυζαντινής Μουσικής, ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ. Κατάλογος περιγραφικός των χειρογράφων της Ελληνικής; Ψαλτικής Τέχνης Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής των αποκειμένων εις τας Βιβλιοθήκας των Ιερών Μονών του Αγίου Όρους*, Τόμος Α', Αθήνα: IBM, 2006, σ. 391

στασιν.¹

«Εἰς το δημοσιευόμενον πανομοιωτύπως καλοφωνικόν στιχηρόν Προτυπών την ανάστασιν του Θεοδώρου Μανουγρά² υπάρχει αυτή ακριβώς η περίπτωσης: αντί άλλης εισαγωγής έχομαν το «από χορού» αργόν στιχηραρικό μέλος και ακολουθεῖ η «καλλιφωνία» [...]. Εἰς την συγκεκριμένην αυτήν περιπτώσιν η καλοφωνία έχει δική της εισαγωγήν διά του μέλους της παρακλητικής ακολουθούμενου υπό μελικού πλατυσμού. Υπενθυμίζεται ενταύθα η παρατήρησις του Μανουήλ Χρυσάφου περί του πώς οι μελουργοί δεν απεμακρύνοντο από του μέλους των παλαιών στιχηρών κατά την ποίησιν των καλοφωνικών.[...].³

2. Καλοφωνικά Στιχηρά Εορτών: Κυριακή των Βαΐων

Όμοια περίπτωση αποτελεί το στιχηρό των Βαΐων του Θεοδώρου Μανουγρά Προ εξ ημερών του Πάσχα, όπου διατάσσεται σχετικώς «εἴτα ἀρχεται η καλλιφωνία» Κύριε πού θέλεις.⁴ ἢ σε άλλο κώδικα «εἰτα θέλει γένει η καλλοφωνία». Το στιχηρό έχει διασωθεῖ ἐξηγημένο από τον Χουρμούζιο Χαρτοφύλακα στο Μαθηματάριο ΜΠΤ 733 στις σελίδες 225r – v.

ΙΒΗΡΩΝ 975 (ΙΕ' μέσα) ΜΑΘΗΜΑΤΑΡΙΟΝ χργφ. Μανουήλ Χρυσάφης, φ.372v, Θεοδώρου Μανουγρά, ἐκαλλωπίσθη παρά κυρ Ξένου Κορώνη, πλ.α' (sic) νενανω, Προ εξ ημερών – εἴτα ἀρχεται η καλοφωνία, νενανω Κύριε πού θέλεις.⁵

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ 3 (ΙΖ' τέλη).ΜΑΘΗΜΑΤΑΡΙΟΝ, φ.261v, ἕτερον στιχηρόν εἰς την αυτήν εορτήν, κυρίου Θεοδώρου του Μανουγρά, ἐκαλλωπίσθη δε παρά κυρ Ξένου του Κορώνη. Από χορού, .ηχος πλ.β' Προ εξ ημερών του Πάσχα, από εἰτα θέλει γένει η καλλοφωνία, πλ.β' Κύριε πού θέλεις.⁶

Το μελοποιητικό ἔργο του Μανουγρά περιλαμβάνει ἕναν ἰκανό ἀριθμό

¹ Γρ. Στάθης, *Τα Χειρόγραφα βυζαντινῆς Μουσικῆς, ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ. Κατάλογος περιγραφικός των χειρογράφων της Ἑλληνικῆς; Ψαλτικῆς Τέχνης Βυζαντινῆς και Μεταβυζαντινῆς των ἀποκειμένων εἰς τας Βιβλιοθήκας των Ἱερῶν Μονῶν του Ἁγίου ὄρους*, Τόμος Γ', Ἀθήνα: IBM, 1996, σ. 116.

² Γρ. Στάθης, *Οἱ Αναγραμματισμοὶ και τα μαθήματα της Βυζαντινῆς Μελοποιίας*, Ἀθήνα: IBM 1992, σ. 219, υπάρχει δημοσιευμένη σχετικὴ φωτογραφία.

³ Γρ. Στάθης, *Οἱ Αναγραμματισμοὶ*, σ. 153, υποσ.1.

⁴ ΕΒΕ – ΜΠΤ 733, φ.225r – v, βλ. Γρ.Στάθης, *Αναγραμματισμοὶ*, σ. 88.

⁵ Γρ.Στάθης, *Τα Χειρόγραφα βυζαντινῆς Μουσικῆς, ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ*, Τόμος Γ', σ. 774.

⁶ Γρ. Στάθης, *Τα Χειρόγραφα βυζαντινῆς Μουσικῆς, ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ*, Τόμος Β', σ. 589.

καλοφωνικών Στιχηρών διαφόρων εορτών με παρόμοια μελική μεταχείριση. Οι συνθέσεις του απαντούν ανθολογημένες σε μία πλειάδα κωδίκων που εναπόκεινται στις βιβλιοθήκες ιερών μονών του Αγίου όρους, της Αγίας Αικατερίνης του Σινά, αλλά και σε Πανεπιστημιακές βιβλιοθήκες του εξωτερικού και στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδας.

Το κυρίως μελοποιητικό έργο του Θεόδωρου Μανουγρά αφορά σε μελοποιήσεις με μελισματική επεξεργασία καλοφωνικών στιχηρών του ενει- αυτού του Τριωδίου και του Πεντηκοσταρίου.

Στις περισσότερες περιπτώσεις επισημαίνεται το σημείο όπου «άρχεται η καλλιφωνία». Σε καμία από τις πηγές δεν υπάρχει καταγραμμένη πληροφορία σχετική με τον βίο του Μανουγρά. Δε γνωρίζουμε εάν είχε κάποιο εκκλησιαστικό αξίωμα.

3. Καλοφωνικά Στιχηρά Εορτών: Η Γέννησις του Χριστού

ΣΙΝΑ 1234) ΙΕ' (1469) χργφ. Ιωάννου ιερέως Πλουσιαδηνού, φ. 171r, Έτερον εξ αυτών [στιχηρόν], εις την αυτήν εορτήν [τω αυτώ μηνί κε' η κατά σάρκαν Γέννησις του Κυρίου ημών Ιησού Χριστού], ποίημα του [Θεοδώρου] Μανουγρά [ήχος] α', Άκουε ουρανέ και ενωτίζου η γη.¹

ΕΗΡΟΠΟΤΑΜΟΥ 383 (ΙΕ' β' μισό), ΜΑΘΗΜΑΤΑΡΙΟΝ, φ.96r, του αυτού [Θεοδώρου] του Μανουγρά, στιχηρόν εξ αυτών των τροπαρίων. Ήχος δ' και α', Άκουε ουρανέ.²

ΣΙΝΑ 1251 (ΙΕ' β' μισό) ΜΑΘΗΜΑΤΑΡΙΟΝ ΜΗΝΟΛΟΓΙΟΥ – ΜΑΘΗΜΑΤΑΡΙΟΝ ΜΗΝΟΛΟΓΙΟΥ Μανουήλ Χρυσάφη – ΜΑΘΗΜΑΤΑΡΙΟΝ ΤΡΙΩΔΙΟΥ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΑΡΙΟΥ, χργφ. Ιωάννου ιερέως Πλουσιαδηνού (;), φ.106v, ποίημα του [Θεοδώρου] Μανουγρά. [ήχος] α', Άκουε ουρανέ και ενωτίζου γη.

ΕΗΡΟΠΟΤΑΜΟΥ 383 (ΙΕ' β' μισό), ΜΑΘΗΜΑΤΑΡΙΟΝ, φ. 96r, Θεοδώρου του Μανουγρά, καλλωπισθέν παρά του Ιωάννου του Μαΐστορος [Κουκουζέλη]. Ήχος τρίτος Ιωσήφ είπε ημίν.³

ΔΟΧΕΙΑΡΙΟΥ 379 (ΙΖ' α' ήμισυ) ΜΑΘΗΜΑΤΑΡΙΟΝ, φ. 250v, [Δε-

¹ Δημ. Μπαλαγεώργος – Φλ.Κρητικού, *Τα Χειρόγραφα της Βυζαντινής Μουσικής – ΣΙΝΑ*, Τόμος Α', σ. 60.

² Γρ. Στάθης, *Τα Χειρόγραφα βυζαντινής Μουσικής*, ΜΕΤΕΩΡΑ, 1975, σ. 290.

³ Γρ. Στάθης, *Τα Χειρόγραφα βυζαντινής Μουσικής*, ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ, Τόμος Α', σ. 298

κεμβρίω κε΄], έτερον του Μανουγρά, Άκουε ουρανέ.¹

MINGANA 4, Μπέρμιγχαμ, Πανεπιστημιακή Βιβλιοθήκη.) (ΙΖ΄, 1678), ΚΑΛΟΦΩΝΙΚΟΝ ΣΤΙΧΗΡΑΡΙΟΝ (ΜΑΘΗΜΑΤΑΡΙΟΝ) ΕΝΙΑΥΤΟΥ ΚΑΙ ΤΡΙΩΔΙΟΥ – ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΑΡΙΟΥ, χργφ. Γαβριήλ ιερομονάχου, φ. 81β, Αρχή συν θεώ των στιχηρών αναγραμματισμών της κατά σάρκα Γεννήσεως του Κυρίου ημών Ιησού Χριστού, ποιηθέντα (sic) παρά διαφόρων ποιητών. ... φ.81β, Έτερον στιχηρόν εξ αυτών του [Θεοδώρου] Μανουγρά, εκαλλωπίσθη δε παρά του μακαριωτάτου μαΐστορος κυρ Ιωάννου [Παπαδόπουλου] του Κουκουζέλη. Από χορού. Ήχος πλ.δ΄ Τάδε λέγει Ιωσήφ... Ο δομέστικος απ΄ έξω [ήχος] νενανω, Μαρία τι το δράμα τούτο...²

ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ 569 (ΙΖ΄, 1685) ΜΑΘΗΜΑΤΑΡΙΟΝ, χργφ.Κοσμά Μακεδόνας, φ. 84ν, Στιχηρόν εξ αυτών του Μανουγρά, εκαλλωπίσθη δε παρά του μακαριωτάτου Μαΐστορος κυρίου Ιωάννου Κουκουζέλη, πλ. δ΄ Τάδε λέγει Ιωσήφ.³

ΑΓ.ΠΑΥΛΟΥ 128 (ΙΗ΄ μέσα) ΜΑΘΗΜΑΤΑΡΙΟΝ ,χργφ.Θεοδοσίου ιεροδιακόνου του Χίου [σπουδαίαν συλλογήν στιχηρών – μαθημάτων-αναγραμματισμών και διατηρουμένον εις καλήν κατάστασιν] φ.281 [Στιχηρόν της κατά σάρκαν Γεννήσεως του Κυρίου ημών Ιησού Χριστού] του Μανουγρά, εκαλλωπίσθη παρά Κουκουζέλη, νενανω, Τάδε λέγει Ιωσήφ.⁴

4. Καλοφωνικά Στιχηρά Εορτών: [Ιανουαρίου στ΄] – Των Φώτων

ΚΩΝΣΤΑΜΟΝΙΤΟΥ 86 (ΙΕ΄, α΄ ήμισυ) ΠΑΠΑΔΙΚΗ, ασματική παράδοσις Θεσσαλονίκης, φ. 130ν, [κατ΄ ήχον τροπάρια εις διαφόρους εορτάς], Ποίημα του Μανουγρά, ήχος δ΄, Βαπτισθείς ο Ιησούς εν Ιορδάνη.⁵

ΙΒΗΡΩΝ 975 (ΙΕ΄ μέσα) ΜΑΘΗΜΑΤΑΡΙΟΝ, χργφ. Μανουήλ Χρυσάφου, [φ. 151r, Στιχηρά τροπάρια των Φώτων ποιηθέντα παρά διαφόρων ποιητών] φ. 159ν, του Μανουγρά, εκαλλωπίσθη δε παρά του μαΐστορος νενανω, Σήμερον η ψαλμική.

φ. 161r, Θεοδώρου του Μανουγρά, εκαλλωπίσθη παρά του μαΐστορος κυρ Ιωάννου, ήχος πλ.α΄ Τι αναχαιτίζει σου.

¹ Ibid., σ. 534.

² Εμμ. Γιαννόπουλος, *Τα Χειρόγραφα Βυζαντινής Μουσικής – Αγγλία*, σ. 358.

³ Γρ. Στάθης, *Τα Χειρόγραφα βυζαντινής Μουσικής, ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ*, Τόμος Β΄, σ. 695..

⁴ Γρ. Στάθης, *Τα Χειρόγραφα βυζαντινής Μουσικής, ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ*, Τόμος Γ΄, σ. 108.

⁵ Γρ. Στάθης, *Τα Χειρόγραφα βυζαντινής Μουσικής, ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ*, Τόμος Α΄, σ. 662.

φ. 171r, Του Μανουγρά, από χορού, ήχος πλ.δ', Σήμερον η κτίσις φω-
τίζεται – Είτα γίνεται καλοφωνία, ήχος πλ.δ' εκαλλωπίσθη παρά του Κου-
κουζέλη, Όπου γαρ βασιλέως παρουσία.¹

ΒΑΡΛΑΑΜ 208 (ΙΕ' - ΙΣΤ'), ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ, φ. 130β, Τω αυτώ μηνί
στ', στιχηρόν από των ιβ' τροπαρίων των Φώτων. Ποίημα του Μανουγρά.
Πλ. α', *Τι αναχαιτίζει σου*.²

ΔΟΧΕΙΑΡΙΟΥ 379 (ΙΖ' α' ήμισυ) ΜΑΘΗΜΑΤΑΡΙΟΝ, φ. 255v. του
Μανουγρά πλ. δ', Όπου γαρ βασιλέως παρουσία.³

5. Καλοφωνικά Στιχηρά Εορτών: Κυριακή του Θωμά

ΙΒΗΡΩΝ 975 (ΙΕ' μέσα) ΜΑΘΗΜΑΤΑΡΙΟΝ χργφ. Μανουήλ Χρυ-
σάφη, φ. 415r, Του Μανουγρά, εκαλλωπίσθη παρά Γεωργίου του Κοντο-
πετρή, ήχος πλ. α' Φιλάνθρωπε, μέγα.⁴

ΣΙΝΑ 1251 (ΙΕ' β' μισό) ΜΑΘΗΜΑΤΑΡΙΟΝ ΜΗΝΟΛΟΓΙΟΥ ΜΑ-
ΘΗΜΑΤΑΡΙΟΝ ΜΗΝΟΛΟΓΙΟΥ Μανουήλ Χρυσάφη – ΜΑΘΗΜΑΤΑ-
ΡΙΟΝ ΤΡΙΩΔΙΟΝ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΑΡΙΟΥ, χργφ. Ιωάννου ιερέως Πλουσι-
αδηνού (;), φ. 420r, Τη Κυριακή του Θωμά, στιχηρόν, ποίημα του [Θεο-
δώρου] Μανουγρά, εκαλλωπίσθη δε παρά [Γεωργίου] Κοντοπετρή. Ήχος
πλ.α', Φιλάνθρωπε, μέγα και ανείκαστον το πλήθος των οικτιρμών σου.⁵

ΙΒΗΡΩΝ 1000 (ΙΣΤ' β' ήμισυ) ΜΑΘΗΜΑΤΑΡΙΟΝ, φ.84v, Τη Κυ-
ριακή του Θωμά, Στιχηρόν του Μανουγρά, εκαλλωπίσθη δε παρά κυρού
Γεωργίου του δομεστικού του Κοντοπετρή. πλ.α', Φιλάνθρωπε, μέγα και
ανείκαστον.⁶

ΜΙΝΓΑΝΑ 4, Μπέρμιγχαμ, Πανεπιστημιακή Βιβλιοθήκη.) (ΙΖ', 1678),
ΚΑΛΟΦΩΝΙΚΟΝ ΣΤΙΧΗΡΑΡΙΟΝ (ΜΑΘΗΜΑΤΑΡΙΟΝ) ΕΝΙΑΥΤΟΥ
ΚΑΙ ΤΡΙΩΔΙΟΥ – ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΑΡΙΟΥ, χργφ. Γαβριήλ ιερομονάχου, φ.
353^α, Κυριακή του Θωμά, Ότε εισήλθεν ο Ιησούς των θυρών κεκλεισμέ-
νων. Στιχηρόν ποίημα του [Θεοδώρου] Μανουγρά, εκαλλωπίσθη δε παρά

¹ Γρ. Στάθης, *Τα Χειρόγραφα βυζαντινής Μουσικής*, ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ, Τόμος Γ', σ. 765.

² Γρ. Στάθης, *Τα Χειρόγραφα βυζαντινής Μουσικής*, ΜΕΤΕΩΡΑ, σ. 226.

³ Γρ. Στάθης, *Τα Χειρόγραφα βυζαντινής Μουσικής*, ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ, Τόμος Α', σ. 535.

⁴ Γρ. Στάθης, *Τα Χειρόγραφα βυζαντινής Μουσικής*, ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ, Τόμος Γ', σ. 775.

⁵ Δημ. Μπαλαγεώργος – Φλ.Κρητικού, *Τα Χειρόγραφα της Βυζαντινής Μουσικής – ΣΙΝΑ*, Τόμος Α', σ. 130.

⁶ Γρ. Στάθης, *Τα Χειρόγραφα βυζαντινής Μουσικής*, ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ, Τόμος Γ', σ. 909.

κυρ Γεωργίου του Κοντοπετρή. Ἦχος πλ.α΄ Φιλάνθρωπε, μέγα...

ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ 569 (ΙΖ΄, 1685) ΜΑΘΗΜΑΤΑΡΙΟΝ, χργφ.Κοσμά Μακεδόνας, φ. 354r, Ποίημα του Μανουγρά, εκαλλωπίσθη δε παρά κυρ Γεωργίου του Κοντοπετρή, πλ.α΄, Φιλάνθρωπε, μέγα.¹

ΑΓ. ΠΑΥΛΟΥ 128 (ΙΗ΄ μέσα) ΜΑΘΗΜΑΤΑΡΙΟΝ, χρφγ. Θεοδοσίου ιεροδιακόνου του Χίου [σπουδαίαν συλλογήν στιχηρών – μαθημάτων- αναγραμματισμών και διατηρουμένου εις καλήν κατάστασιν] φ. 823 [Θωμά] Μανουγρά – καλλωπισμός Γεωργίου Κοντοπετρή, ήχος πλ. α΄ Φιλάνθρωπε μέγα. φ. 825, [Ο δεύτερος πους] νενανω, Πώς εσαρκώθης.²

Στον κατάλογο των καλοφωνικών στιχηρών περιλαμβάνονται και:

6. Καλοφωνικά Στιχηρά Εορτών:

Του εν αγίοις πατρός ημών Βασιλείου

ΒΑΡΛΑΑΜ 208(ΙΕ΄ - ΙΣΤ΄), ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ, φ. 167^a, Μηνί Ιανουαρίω α΄, του εν αγίοις πατρός ημών Βασιλείου του μεγάλου [...] Ἐτερον [στιχηρόν] του Μανουγρά, ήχος δ΄, Ἄκουε ουρανέ.³

7. Καλοφωνικά Στιχηρά Εορτών: Σεπτεμβρίου η΄

ΔΟΧΕΙΑΡΙΟΥ 379 (ΙΖ΄ α΄ ήμισυ) ΜΑΘΗΜΑΤΑΡΙΟΝ, φ.231r, Εις τας η΄ [Σεπτεμβρίου] του Μανουγρά, πλ.β΄, Αύτη η ημέρα κυρίου.⁴

8. Καλοφωνικά Στιχηρά Εορτών: Νοέμβριος ιγ΄ [Χρισοστόμου;]

ΔΟΧΕΙΑΡΙΟΥ 379 (ΙΖ΄ α΄ ήμισυ) ΜΑΘΗΜΑΤΑΡΙΟΝ, φ. 83v, Ἐτερον, του Μανουγρά, πλ. β΄, Ο τυθείς την ψυχήν.⁵

ΔΟΧΕΙΑΡΙΟΥ 379 (ΙΖ΄ α΄ ήμισυ) ΜΑΘΗΜΑΤΑΡΙΟΝ, φ. 242r, ἔτερον [εις τας ιγ΄ Νοεμβρίω] του Μανουγρά, ήχος πλ. β΄, Ὅσιε τρισμάκαρ.⁶

9. Καλοφωνικά Στιχηρά Εορτών: Αναστάσιμα

¹ Γρ. Στάθης, *Τα Χειρόγραφα βυζαντινής Μουσικής, ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ*, Τόμος Β΄, σ. 696

² Γρ. Στάθης, *Τα Χειρόγραφα βυζαντινής Μουσικής, ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ*, Τόμος Γ΄, σ. 120

³ Γρ. Στάθης, *Τα Χειρόγραφα βυζαντινής Μουσικής, ΜΕΤΕΩΡΑ*, σ. 226.

⁴ Γρ. Στάθης, *Τα Χειρόγραφα βυζαντινής Μουσικής, ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ*, Τόμος Α΄, σ. 533.

⁵ Ibid., σ. 528.

⁶ Ibid., σ. 533.

ΙΒΗΡΩΝ 974 (ΙΕ΄ α΄ ήμισυ) ΠΑΠΑΔΙΚΗ, φ. 66ν, Άλλον αναστάσιμον, του Μανουγρά [Θεόδωρου] ήχος δ΄ Αναστάς ο Ιησούς.¹

Το υπόλοιπο μελοποιητικό έργο του Θεοδώρου Μανουγρά, περιλαμβάνει:

10. Πολυέλεο Λατρινό,

[Στίχοι εκ της δευτέρας στάσεως εκ του Λατρινού πολυελέου]

ΙΒΗΡΩΝ 973 (ΙΕ΄ αρχαί) ΠΑΠΑΔΙΚΗ, [φ. Αρχή συν Θεώ αγίω του πολυελέου, του λεγόμενου Λατρινού, ψαλλόμενος εν Κωνσταντινουπόλει. Ποιήματα διαφόρων ποιητών παλαιών τε και νέων. Ο δομέστικος, ήτοι ο πρώτος χορός απ΄ έξω, από χορού, ήχος α΄ Δούλοι Κύριον]. [Ακολουθεί η β΄ στάσις] φ.116r, Εξομολογείσθε, [εν τέλει 114r και εξής, «αλλάγματα ασματικά» εις διαφόρους εορτάς μετά επιβολών ελευθέρων ή δεκαπεντασύλλαβων στίχων των...] φ. 118r του Μανουγρά.²

SAL 48 (Society of Antiquaries of London), ΑΚΟΛΟΥΘΙΑΙ (περί 1430) χργφ. Δαβίδ Ραιδεστηνού, φ. 105^a, Αρχή της β΄ στάσεως του Πολυελέου, λέγεται δε και Λατρυνός. Άλλαγμα αρχαίον. Ο β΄ χορός από χορού. Ήχος β΄, του Μανουγρά Εξομολογείσθε τω Κυρίω ότι αγαθός.³

ΕΒΕ 899 [χργφ. Ματθαίου δομέστικου], φ. 76r, του Μανουγρά [ήχος πλ.β΄] νενανω, Τω καταδιελόντι την Ερυθράν θάλασσαν εις διαιρέσεις. [στίχος εκ του Λατρινού πολυελέου]⁴

ΚΟΥΤΛΟΥΜΟΥΣΙΟΥ 436 (ΙΣΤ΄) ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ φ.65r, Αρχή συν Θεώ του πανγλυκυτάτου πολυελέου, του επονομαζόμενου Λατρινού και Κουκουμά, ψαλλόμενος εν πάσαις ταις Καθολικαίς Εκκλησίαις. Λατρινόν, [ήχος] α΄, Δούλοι Κύριον, Οι στίχοι.... φ. 82ν, Μανουγρά (δίχορον, τρίτος Εξομολογείσθε).⁵

Μονή Λειμώνος αρ. 273 (1550 – 1550) ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΠΑΠΑΔΙΚΗΣ, φ. 59r – 59ν, Στίχοι εκ της δευτέρας στάσεως εκ του Λατρινού πολυελέου Εξομολογείσθε τω Κυρίω. Ο στίχος: Τω καταδιελόντι την Ερυ-

¹ Γρ. Στάθης, *Τα Χειρόγραφα βυζαντινής Μουσικής*, ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ, Τόμος Γ΄, σ. 752.

² Ibid., σ. 745.

³ Εμμ. Γιαννόπουλος, *Τα Χειρόγραφα Βυζαντινής Μουσικής – Αγγλία*, σ.153

⁴ Αχ. Χαλδαιάκης, *Ο Πολυέλεος στην βυζαντινή και Μεταβυζαντινή Μελοποιία*, Μελέται 4, Αθήνα: IBM, 2003, σ. 273.

⁵ Γρ. Στάθης, *Τα Χειρόγραφα βυζαντινής Μουσικής*, ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ, Τόμος Γ΄, σ. 292

θράν θάλασσαν εις διαιρέσεις, εις ήχον πλ. β', νενανω, φ.60ν ο στίχος: Και δόντι την γην, εις ήχον πλ.δ', νανα, φ. 62r – 62ν, Εξομολογείσθε τω Θεώ δίχορον

Μονή Λειμώνος αρ. 259 (1572) ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΠΑΠΑΔΙΚΗΣ γργφ.Γαβριήλ ιερομόναχος, φ. 62ν, το Εξομολογείσθε τω Κυρίω, ηχ.πλ.δ' Γα, δύχορον υπό Θεοδώρου του Μανουγρά.

Σ. ΠΕΤΡΑΣ 1 (ΙΖ' αρχαί) ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ, φ.85ν Ασματικός στίχος Εξομολογείσθε τω Θεώ του Ουρανού, ήχος πλ.δ'. Εις το τέλος του πολυελέου, δίχορον, του Μανουγρά. Ήχος πλ.δ' νανα, Εξομολογείσθε τω Θεώ του ουρανού¹

11. Άμωμος, ψαλλόμενος εις κοιμηθέντας λαϊκούς

ΚΩΝΣΤΑΜΟΝΙΤΟΥ 86 (ΙΕ', α' ήμισυ) ΠΑΠΑΔΙΚΗ, ασματική παράδοσις Θεσσαλονίκης, φ.258r [Άμωμος ψαλλόμενος εις κοιμηθέντας. Ευλογητός ει, Κύριε] [Οι στίχοι είναι καλοφωνικοί. Τινές εξ αυτών κατά σύνθεσιν των]...Μανουγρά [Θεοδώρου].²

ΙΒΗΡΩΝ 974 (ΙΕ' α' ήμισυ) ΠΑΠΑΔΙΚΗ, [φ.220r, έτερος Άμωμος ψαλλόμενος εις κοιμηθέντες λαϊκούς και μοναχούς] [Οι στίχοι του Αμώμου εις τας τρεις στάσεις κατά σύνθεσιν των...] του Μανουγρά.³

ΣΙΝΑ 1293) ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ (ΙΕ', α' μισό) χργφ. Ιωάννου ιερέως Πλουσιαδηνού (:), φ.195r, Άμωμος ψαλλόμενος εις κοιμηθέντας λαϊκούς, [...] του [Θεοδώρου] Μανουγρά [ήχος]β' Τα δικαιώματα σου.⁴

SAL 48 (Society of Antiquaries of London), ΑΚΟΛΟΥΘΙΑΙ (περί 1430) χργφ. Δαβίδ Ραιδεστηνού. φ. 168β, Άμωμος ψαλλόμενος εις κοιμηθέντας λαϊκούς, ποιήματα διαφόρων ποιητών.. Ο δομέστικος απ' έξω. Ήχος β'.. του Μανουγρά

ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΕΩΣ 192 (ΙΕ', μέσα) ΠΑΠΑΔΙΚΗ - ΜΑΘΗΜΑΤΑ-

¹ «Ο παρών στίχος ανθολογείται συνήθως εκ κατακλείδι της μικτής συνθέσεως του λεγόμενου Λατρινού και Κουκουμά πολυελέου», Αχ. Χαλδαιάκης, *Ο Πολυέλεος στην βυζαντινή και Μεταβυζαντινή Μελοποιία*, Μελέται 4, Αθήνα: IBM 2003, σ. 400 – Γρ. Στάθης, *Τα Χειρόγραφα βυζαντινής Μουσικής*, ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ, Τόμος Β', σ. 548.

² Γρ. Στάθης, *Τα Χειρόγραφα βυζαντινής Μουσικής*, ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ, Τόμος Α', σ. 666.

³ Γρ. Στάθης, *Τα Χειρόγραφα βυζαντινής Μουσικής*, ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ, Τόμος Γ', σ. 756.

⁴ Δημ.Μπαλαγεώργος – Φλ.Κρητικού, *Τα Χειρόγραφα της Βυζαντινής Μουσικής – ΣΙΝΑ*, Τόμος Α', σ.330.

ΡΙΟΝ φ. 192α, η ενότητα του Αμώμου κατά σύνθεση των μελουργών... [Θεοδώρου] Μανουγρά.¹

ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΕΩΣ 203 (ΙΕ' μέσα) ΠΑΠΑΔΙΚΗ - ΜΑΘΗΜΑΤΑ-ΡΙΟΝ

[όμοιος με τον 192] φ. 166α, Άμμωμος ψαλλόμενος εις κοιμηθέντας λαϊκούς, ποιήματα διαφόρων ποιητών. Συντετέθησαν και εκαλλωπίσθησαν παρά διαφόρων. ..φ. 174β, εις την β' στάσιν, αρχή των αλλαγμάτων του νενανω. Ποιήματα διαφόρων ποιητών: ...Μανουγρά [Θεοδώρου]²

ΙΒΗΡΩΝ 1120 (ΙΕ' - 1458) ΠΑΠΑΔΙΚΗ, χργφ.Μανουήλ Χρυσάφη, [φ.453r, Άμμωμος ψαλλόμενος εις κοιμηθέντας κοσμικούς, ποιηθείς παρά διαφόρων ποιητών και παρά του Φαρδιβούκη εκείνου και του λαμπαδαρίου κυρ Ιωάννου. Ο δομéstικος απ' έξω, β' Άμμωμοι εν οδώ - Είτα έσω όλοι, Μακάριοι οι άμωμοι] [Αι τρεις στάσεις του Αμώμου, ενιαχού στίχοι καλοφωνικοί και τα λεγόμενα «Αρχοντικά» εις την γ' στάσιν. Συνθέσεις των...] Μανουγρά.³

ΑΓ.ΤΡΙΑΔΟΣ 113 (ΙΕ' τέλη), ΠΑΠΑΔΙΚΗ φ.133^α, Άμμωμος ψαλλόμενος εις κοιμηθέντας λαϊκούς, φ.142α, ήχος β', Ενομοθέτησάς με, ταυατε, του Μανουγρά.

ΒΑΡΛΑΑΜ 208, (ΙΕ' - ΙΣΤ'), ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ, φ. 172α, Αμμωμος ψαλλόμενος εις κοιμηθέντας λαϊκούς... φ. 179α, Αρχή των αλλαγμάτων του νενανω, της δευτέρας στάσης (sic) ποιήματα διαφόρων ποιητών ...του Μανουγρά.

ΙΒΗΡΩΝ 973 (ΙΕ' αρχαί) ΠΑΠΑΔΙΚΗ, φ. 203v [Άμμωμος ψαλλόμενος εις κοιμηθέντας λαϊκούς, ποιήματα διαφόρων ποιητών. Συντετέθησαν δε και εκαλλωπίσθησαν παρά του Φαρδιβούκη εκείνου και πρωτοπαπά των Αγίων Αποστόλων, ήχος β' έξω, Άμμωμοι εν οδώ - πλήρης -] [Ακολουθούν η β' και γ' στάσεις και τα «Αλλάγματα αρχοντικά» (φ. 220v) Άρχοντες κατεδίωξάν με, [μέλη των αυτών ποιητών κυρίως του...] Μανουγρά.⁴

Μονη Λειμώνος αρ. 273 (1550 - 1550) ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΠΑΠΑΔΙΚΗΣ φ. 95v, Άμμωμος (καλλωπισμός Φαρδιβούκη), ο στίχος Ώμοσα και

¹ Γρ. Στάθης, *Τα Χειρόγραφα βυζαντινής Μουσικής, ΜΕΤΕΩΡΑ*, σ.60

² Ibid., σ.73

³ Γρ. Στάθης, *Αναγραμματισμοί*, σ.108

⁴ Γρ.Στάθης, *Τα Χειρόγραφα βυζαντινής Μουσικής, ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ*, Τόμος Γ', σ. 746.

έστησα ηχ. Νενανω

ΔΟΧΕΙΑΡΙΟΥ 315 (ΙΣΤ΄, αρχές ΙΖ΄) ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ, φ198r [κ.ε.] Άμωμος, ψαλλόμενος εις κοιμηθέντας λαϊκούς. Συνετέθησαν και εκαλλωπίσθησαν παρά του Φαρδιβούκη και πρωτοπαπαά των Αγίων Αποστόλων. [αναφέρονται διάφοροι]. ...Μανουγρά.

Σ. ΠΕΤΡΑΣ 1 (ΙΖ΄ αρχαί) ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ, φ.161r, [έχει σύμφωνα με γρ.στ. ενδιαφέρον Άμωμο. Έχει στίχους διαφόρων.] Ετέρα αρχή της β΄ στάσεως [του Αμώμου] ... [λοιποί στίχοι κατά σύνθεσιν των]... Μανουγρά.¹

Ότι εγενήθην [Β΄ στάση του αμμώμου, στίχοι από το ψαλτήρι]

ΣΙΝΑ 1293) ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ (ΙΕ΄ α΄μισό) χργφ. Ιωάννου ιερέως Πλουσιαδηνού (;), φ. 211r, του [Θεοδώρου] μανουγρά, [ήχος] πλ.β΄ νενανω, Ότι εγενήθην²

12. Κράτημα, πρωτόβαρυς

Σινά 1262 (1437), χργφ. Γρηγορίου Μπούνη του Αλυάτου, φ.93r [Οίκος Κ΄ - Α΄ μέρος νενανω Κήρυκες θεοφόροι [...] υπέστρεψαν εις την Βαβυλώνα] ανεενανεννανεεενα [κράτημα] «του [Θεοδώρου] Μανουγρά»³ –

ΑΠΘ Κρατηματάριον, Μανουήλ Χρυσάφη ⁴

Βατικανού 1416 (ΙΗ΄ β΄ήμισυ), χργφ.Σταυρή δομεστίκου, φ.97r , «[Θεόδωρου] του Μανουγρά» ήχος πρωτόβαρυς Αιεε [λείπει το πρωτόγραμμα] ⁵ -

Αθήνα, ΣΥΛΛΟΓΗ ιατρού Μικέ Παϊδούση αρ.χφ.1, ΟΙΚΗΜΑΤΑ-ΡΙΟΝ (1768) γρ. Σεραφείμ προηγούμενος Λαύρας, φ.159v, κράτημα ηχ.πλ. α΄ Δι στον Οίκο Ι (sic), Κήρυκες θεοφόροι του Ιωάννου του Γλυκέος.⁶ –

¹ Γρ. Στάθης, *Τα Χειρόγραφα βυζαντινής Μουσικής, ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ*, Τόμος Β΄, σ. 548.

² Δημ. Μπαλαγεώργος – Φλ. Κρητικού, *Τα Χειρόγραφα της Βυζαντινής Μουσικής – ΣΙΝΑ*, Τόμος Α΄, σ.130

³ Φλ.Κρητικού, *Ο Ακάθιστος Ύμνος τη βυζαντινή και Μεταβυζαντινή Μελοποιία*, Μελέται 10, Αθήναι 2004: IBM, σ. 129.

⁴ Σημ. ΣΜ. ΑΠΘ. φ. 123v, κυρ Μανουήλ του Χρυσάφη, εποιήθη εν Σερβία, πάνυ ωραίων΄ ήχος βαρύς

⁵ Γρ. Αναστασίου, *Τα Κρατήματα στην Ψαλτική Τέχνη*, Μελέται 12, Αθήναι: IBM, 2005, σ. 238

⁶ Μ. Χατζηγιακουμής, *Μουσικά χειρόγραφα τής Τουρκοκρατίας (1453-1832)*, τόμος πρώ-

ΑΓ.ΣΤΕΦΑΝΟΥ 20 (ΙΗ΄ αιώνας) .χργφ. Εφραιμ ιερομονάχου. Οικηματάριον (Ακάθιστος Ύμνος) – Κρατηματάριον, φ.72α ΚΡΑΤΗΜΑΤΑΡΙΟΝ, φ.160β, του [Θεοδώρου] Μανουγρά, βαρύς *Αμειΐταιετα*.¹

Το κράτημα του [Θεοδώρου] Μανουγρά δεν ανθολογείται σε παλαιότερο κώδικα Κρατηματαρίου και δεν έχει εξηγηθεί στη Νέα Μέθοδο Αναλυτικής σημειογραφίας

13. ΚΟΝΤΑΚΑΡΙΟ

ΣΙΝΑ 1262 (ΙΕ΄ (1437), ΚΟΝΤΑΚΑΡΙΟ, χργφ. Γρηγορίου Μπούνη του Αλυάτου. φ.176r, Ομόνοια λεγόμενη ο μύλος. Τούτο λέγουσιν και εις το Χαμετζικόν του βασιλέως. [ήχος] πλ.β΄ νενανω Οτορορο.φ.176v. εΐτα καλοφωνίζει ο δομέστικος του [Θεοδώρου] Μανουγρά [ήχος] α΄, Ημείς δε ταύτα βλέποντες. φ. 177r, έτερον του [Θεοδώρου] Μανουγρά [ήχος] α΄, Ημείς δε ταύτα βλέποντες.

14. Κατακόσμησον τον Νυμφώνα σου

ΙΒΗΡΩΝ 975 (ΙΕ΄ μέσα) ΜΑΘΗΜΑΤΑΡΙΟΝ χργφ.Μανουήλ Χρυσάφη, φ.204r, Θεοδώρου Μανουγρά, εκαλλωπίσθη παρά Ιωάννου μαΐστορος Κουκουζέλη, ήχος α΄, Κατακόσμησον τον νυμφώνα σου.²

15. Αναγραμματισμός από το [στιχηρό]

Όπου επισκιάσει[στιχηρό των Ταξιαρχών, Αρχαγγέλων]

ΣΙΝΑ 1251 (ΙΕ΄ β΄ μισό) ΜΑΘΗΜΑΤΑΡΙΟΝ ΜΗΝΟΛΟΓΙΟΥ – ΜΑΘΗΜΑΤΑΡΙΟΝ ΜΗΝΟΛΟΓΙΟΥ Μανουήλ Χρυσάφη – ΜΑΘΗΜΑΤΑΡΙΟΝ ΤΡΙΩΔΙΟΥ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΑΡΙΟΥ, χργφ. Ιωάννου ιερέως Πλουσιαδηνού (;), φ.14r, Αναγραμματισμός από το [στιχηρό] Όπου επισκιάσει, ποίημα του [Θεοδώρου] Μανουγρά [ήχος] πλ.α΄, Τη μεσητεία σου λυτρούμενος.³

τος, Αθήνα 1975, σ. 336.

¹ Γρ. Στάθης, *Τα Χειρόγραφα βυζαντινής Μουσικής*, ΜΕΤΕΩΡΑ, σ. 290.

² Γρ. Στάθης, *Τα Χειρόγραφα βυζαντινής Μουσικής*, ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ, Τόμος Γ΄, σ.767

³ Δημ. Μπαλαγεώργος – Φλ. Κρητικού, *Τα Χειρόγραφα της Βυζαντινής Μουσικής – ΣΙΝΑ*, Τόμος Α΄, σ.130.

16. Πολυχρονιον προς τον βασιλέα.

Αφήνουμε τελευταία την περίπτωση ενός Πολυχρονίου προς τον βασιλέα. Πρόκειται για τον κώδικα των αρχών του 15^{ου} αιώνα της μονής Ιβήρων, όπου καταγράφεται μία σύνθεση του Πρωτοψάλτου Ξένου Κορώνη, με ανθολόγηση στίχων των μελουργών της εποχής του και βεβαίως του Μανουγρά.

ΙΒΗΡΩΝ 973 (ΙΕ' αρχαί) ΠΑΠΑΔΙΚΗ, φ. 359r, [Τελειωθείσης δε της προκύψεως ψάλλομεν τούτο εν τη εσπέρα της εορτής προς τον βασιλέα. του πρωτοψάλτου Κορώνη, παρεκβολή, ήχος α' Πολυχρόνιον ποιήσαι ο Θεός...την αγίαν βασιλείαν σας. Οι περισσότεροι στίχοι κατά μέλος του Ιωάννου Πρωτοψάλτου, του Κορώνη, του Μανουγρά, του Καμπάνη, της Πατζάδος (sic).¹

ΕΞΗΓΗΣΕΙΣ του έργου του Θεοδώρου Μανουγρά

Περισσότερο από το μισό και πλέον εξηγητικό έργο του Χουρμουζίου Χαρτοφύλακα, καταλαμβάνει το είδος του Μαθηματαρίου. Δώδεκα και μισός κώδικες αυτόγραφοι του Χουρμουζίου περιέχουν τις καλοφωνικές συνθέσεις – αναγραμματισμούς, αναποδισμούς, μαθήματα – των παλαιών και των νέων μελουργών. Από αυτούς του κώδικες πολύ σημαντικοί είναι οι οκτώ που αποτελούν το Μαθηματάριο των παλαιών μελουργών των ΙΔ' - ΙΕ' αιώνων, που είναι οι κώδικες ΕΒΕ – ΜΠΤ 727 – 734. «Ο Χουρμούζιος κατήρτησε το Μαθηματάριον του τούτο λαβών εκ πολλών Μαθηματαρίων τας συνθέσεις μετά της περισσής φροντίδος να περιλάβη πάσας τας συνθέσεις εν αυτώ, πράγμα το οποίον επετεύχθη εις πολύ υψηλόν ποσοστόν»². Εκτός των «καθ' αυτώ μαθημάτων», ο Χουρμούζιος εξήγησε και το μείζον των άλλων καλοφωνικών συνθέσεων της Παπαδικής, δηλαδή τα «Ψαλμικά μαθήματα», καλοφωνικούς στίχους, προκείμενα, τρισάγια, χερουβικά και κοινωνικά, τα οποία περιέλαβεν εις την τρίτομον Παπαδικήν του (κώδικες ΜΠΤ 703 – 705).³

ΜΠΤ 729 ΜΑΘΗΜΑΤΑΡΙΟΝ (Τόμος Γ') [XX],

¹ Γρ. Στάθης, *Τα Χειρόγραφα βυζαντινής Μουσικής*, ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ, Τόμος Γ', σ. 748

² Γρ. Στάθης, *Οι Αναγραμματισμοί*, σ.164

³ Ibid., σ. 165.

φ. 286v (244) Έτερον στιχηρόν εξ αυτών [στιχηρά των Χριστουγέννων μελισθέντα παρά διαφόρων ποιητών] Θεοδώρου του Μανουγρά, ήχος τρίτος Ιωσήφ είπε ημίν.

φ. 301v (248) Έτερον στιχηρόν εξ αυτών [στιχηρά των Χριστουγέννων μελισθέντα παρά διαφόρων ποιητών] Θεοδώρου του Μανουγρά, ήχος δ' Άκουε ουρανέ (τριμ.α')

ΜΠΤ 730 ΜΑΘΗΜΑΤΑΡΙΟΝ (Τόμος Δ') [XX],

φ. 204v, Έτερον στιχηρόν εξ αυτών [φ.170v, Στιχηρά τροπάρια των Ωρών των Φώτων, μελισθέντα παρά διαφόρων ποιητών, καλλωπισθέντα δε παρά Ιωάννου του Κουκουζέλου και μαΐστορος], του Μανουγρά, ήχος πλ.α' Τι αναχαιτίζη σου (μον.α') φ.398v (351), Ιανουαρίου ζ' [...] στιχηρόν του Μανουγρά, ήχος πλ.β' νενανω Ένσαρκε λύχνε (μον.β') – (το κράτημα «του Χρυσάφου», φ.300v.)

ΜΠΤ 732 ΜΑΘΗΜΑΤΑΡΙΟΝ (Τόμος ΣΤ') [XX]

φ. 234r (590), Έτερον στιχηρόν εις την αυτήν εορτήν [φ.219r, Αυγούστου ς', η αγία Μεταμόρφωσις του Κυρίου] Θεοδώρου του Μανουγρά, εκαλλωπίσθη δε παρά Ξένου του Κορώνη, ήχος πλ.β' δίφωνος, ο δομέστικος από χορού Προτυπών την ανάστασιν την σην – (φ.234v) Είτα γίνεται καλλιφωνία, ο δομέστικος απ' έξω Τότε παραλαμβάνεις – (Το κράτημα επιβολή «του Κορώνη», φ.236r – v) (διμ.β')

ΜΠΤ 733 ΜΑΘΗΜΑΤΑΡΙΟΝ (Τόμος Ζ' - ΤΡΙΩΔΙΟΝ) [XX],

φ. 225r-v (721), Έτερον στιχηρόν εις την αυτήν εορτήν, Θεοδώρου του Μανουγρά, εκαλλωπίσθη δε παρά του Κορώνη, ήχος πλ.β' νενανω, από χορού Προ εξ ημερών – Είτα άρχεται η καλλιφωνία, Κύριε πού θέλεις (τε-τρ.α)

φ. 261r (734) Έτερον στιχηρόν, εσπέρας εκ των αντιφώνων. Γοθθίας του Μανουγρά, τρίτος Σήμερον γρηγορεί ο Ιούδας. (απλ.γ)

φ. 263r (735), Έτερον στιχηρόν εξ αυτών, του Μανουγρά, ήχος βαρύς Ζω, από χορού Κύριε, επί το πάθος – Είτα γίνεται η καλλιφωνία, απ' έξω Κάν μίαν ώραν (απλ.γ).

ΜΠΤ 734 ΜΑΘΗΜΑΤΑΡΙΟΝ (Τόμος Η' - ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΑΡΙΟΝ) [XX]

φ. 103r (790) Τη Κυριακή του Θωμά, στιχηρόν του Μανουγρά, εκαλλωπίσθη δε παρά Γεωργίου δομεστικού του Κοντοπετρή, ήχος πλ.α', Φιλάνθρωπε, μέγα (μον.β)

φ. 105r (791) Δεύτερος πους, ήχος πλ.β' Πώς εσαρκώθης (μον.β)
 [φ. 107v, Τη Κυριακή των Μυροφόρων] φ. 111r (793) Έτερον στιχηρόν [...], του Μανουγρά, ήχος β' Έρραναν μύρα (μον.β).

Η καταγραφή και αποδελτίωση του μελοποιητικού έργου του Θεοδώρου Μανουγρά, αποκαλύπτουν έναν σπουδαίο μελουργό, γεννημένο κατά πάσα πιθανότητα μία δύο δεκαετίες ή και λιγότερο πριν τον Ιωάννη Κουκουζέλη, ίσως μέσα στην τελευταία 20ετία της ζοφερής περιόδου της Φραγκοκρατίας, που έληξε με την επανάκτηση της Κωνσταντινουπόλης το 1261. Ο καλλωπισμός έργων του Μακουγρά από τους επιφανέστερους Μαΐστορες και μελουργούς των αρχών του ΙΔ' αιώνα (και λίγο νωρίτερα), τον Γεώργιο Κοντοπετρή, τον Ιωάννη Κουκουζέλη, τον Ξένο Κορώνη και τον Φαρδιβούκη, φανερώνουν την πλατιά διάδοση του έργου του, την αποδοχή από την ζώσα ψαλτική παράδοση εκείνης της εποχής, κατά την οποία ανατέλλει η χρυσή (δυστυχώς τελευταία) αναλαμπή των Τεχνών και των Γραμμάτων της Βυζαντινής Περιόδου. Επισφράγιση αυτής της μεγίστης αξίας και ανάγκης για περεταιίρω μουσικολογικής έρευνας αποτελεί η επιβίωση έργων του σε όλη την χειρόγραφη παράδοση της περιόδου της Τουρκοκρατίας και βεβαίως επιστέγασμα όλων η εξήγηση μέρους των συνθέσεων του από τον μεγάλο εξηγητή και δάσκαλο της Νέας Μεθόδου αναλυτικής σημειογραφίας του 1814, τον Χουρμούζιο Χαρτφύλακα.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ ΜΟΥΣΙΚΩΝ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΩΝ

Γρ. Στάθης, Τα Χειρόγραφα βυζαντινής Μουσικής, ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ. Κατάλογος περιγραφικός των χειρογράφων της Ελληνικής Ψαλτικής Τέχνης Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής των αποκειμένων εις τας Βιβλιοθήκας των Ιερών Μονών του Αγίου Όρους. Τόμος Α', IBM, Αθήνα 2006.

Γρ. Στάθης, Τα Χειρόγραφα βυζαντινής Μουσικής, ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ. Κατάλογος περιγραφικός των χειρογράφων της Ελληνικής Ψαλτικής Τέχνης Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής των αποκειμένων εις τας Βιβλιοθήκας των Ιερών Μονών του Αγίου Όρους. Τόμος Β', IBM, Αθήνα 1976.

Γρ. Στάθης, Τα Χειρόγραφα βυζαντινής Μουσικής, ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ. Κατάλογος περιγραφικός των χειρογράφων της Ελληνικής Ψαλτικής Τέχνης Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής των αποκειμένων εις τας Βιβλιοθήκας των Ιερών Μονών του Αγίου Όρους. Τόμος Γ', IBM, Αθήνα 1996.

Γρ. Στάθης, Τα Χειρόγραφα βυζαντινής Μουσικής, ΜΕΤΕΩΡΑ. Κατάλογος περιγραφικός των χειρογράφων της Ελληνικής Ψαλτικής Τέχνης Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής των αποκειμένων εις τας Βιβλιοθήκας των Ιερών Μονών των Μετεώρων. IBM, Αθήνα 2006.

Δημ. Μπαλαγεώργος – Φλ.Κρητικού, Τα Χειρόγραφα της Βυζαντινής Μουσικής – ΣΙΝΑ. Κατάλογος περιγραφικός των Χειρογράφων κωδίκων Βυζαντινής Μουσικής των αποκειμένων στην βιβλιοθήκη της Ιεράς μονής του όρους Σινά – Τόμος Α' - IBM, Αθήνα 2008.

Εμμ. Γιαννόπουλος, Τα Χειρόγραφα Βυζαντινής Μουσικής – Αγγλία. Περιγραφικός Κατάλογος των Χειρογράφων Ψαλτικής Τέχνης των αποκειμένων στις βιβλιοθήκες του Ηνωμένου Βασιλείου. IBM, Αθήνα 2008.